

Myt, dikt och dröm – några perspektiv på det skapande minnet

En fråga som sannolikt alltid är lika aktuell är definitionsfrågan: Vad är en myt?

Etymologiskt kommer ordet myt från grekiskan där det betyder rätt och slätt ord eller berättelse. I modernt språkbruk har ordet myt dock alltmer fått betydelsen av lögn eller falsk föreställning. Mytoman är den som fritt hittar på lögner om sig själv och andra. Att avliva myter är att tjäna sanningen. När myten avlivats har vi uppdagat den verkliga sanningen om ett fenomen. ”Vi har nu äntligen avlivat myten om att den svenska modellen automatiskt leder till ökat välstånd”, kan det heta. Det är intressant att denna användning av ordet myt står i rak motsats till den betydelse av myten t ex Platon gav den när han ansåg sig behöva myten för att formulera de högsta sanningarna.

Enligt mer moderna tänkare som strukturalisten Lévi-Strauss exemplifierar myten ett allmänmänskligt sätt att tänka; den är ett intellektuellt redskap med vilket människan reflekterar över och symboliskt söker överbrygga både universella och kulturspecifika motsägelser och paradoxer, t ex motsättningen mellan liv och död.

När Georg Henrik von Wright vill utreda begreppet om människans rationalitet och hennes humanism utgår han från de tre myter, skapelseberättelsen i Bibeln, den grekiska antikens myt om Prometheus och sagan om doktor Fausts pakt med djävulen som Goethe utvecklat. I dessa tre myter framställs de risker som är förenade med kunskapen som kan leda till förstörelse, undergång och död men som också kan bringa rikedom, makt och välgång. Kunskapen innebär en utmaning av det gudomliga, och i alla tre myterna finns också inbyggd den eviga kampen mellan människan och de ondas och godas krafter. Som psykoanalytiker kan jag urskilja också ett evigt individuellt tema i dessa allmängiltiga myter när jag ser dem i perspektivet av barnets utveckling. Det lilla barnet växer upp

Texten baserad på föredrag i Filosoficirkeln vid Universitetet i Lund i 6 december 1994.

och tillägnar sig kunskaper och färdigheter i hägnet av de gudalika föräldrarna, som ter sig som alternativt allsmäktigt goda eller onda krafter, och som på olika sätt kan införlivas av det växande barnet som likt de första människorna drivs ut eller måste ta sig ut ur paradiset samtidigt som de upptäcker sexualiteten.

En myt uttrycker sålunda en allmängiltig sanningsdimension. Att vi förblandar ordet "myt" som djup sanning med ett ord "myt" för en lögn eller en villfarelse är mot bakgrund av de nämnda myternas ambivalenta inställning till Kunskapen en intressant utveckling. Motsättningen av de båda betydelserna anknyter till Freuds lilla uppsats från 1917 om "Urordens antitetiska betydelse" där han söker visa hur vissa urord kan ha två betydelser helt motsatta varandra. Att ordet "myt" alltså kan betyda både sanning och lögn är helt i enlighet med denna tes. Kanske berör utvecklingen av begreppet i riktning mot "lögn" den moderna människans avvärjande av de myternas sanningar som kan hota i en självförhärligande och sekulariserad tid.

Begreppet myt som uttryck för en djup sanning är därför i vår tid ingenting självklart och därför kanske något att värna om som en möjlighet att uttrycka sanningar som så att säga inte ryms inom våra vanliga uttryckssätt. Vissa sanningar behöver mytologiseras för att nå den nivå där de kan förstås i andra dimensioner än de rent intellektuella.

Mytens Odysseus kämpar med sin ambivalens inför de frestande, fascinerande men destruktiva sirenernas sköna sånger, och han ber därvid sina matrosar att surra sig vid masten och förbjuder dem att lyssna till honom ens när han ber eller befäller dem att befria honom. Här uttrycks en djup sanning om människans inre kamp inför frestelsen att ge efter för det ytligt inbjudande, lättfångna och attraktiva som dock innebär en fara på längre sikt. Myten är mångtydig och måste därför tolkas i vårt inre innan vi kan omfatta dess sanning. Den innehåller ofta många samtidiga budskap på olika nivåer som bildligt talat sammanpackas i den allegori som den mytologiska berättelsen utgör.

Inom psykoanalysen finner man en liknande symbolisk sammanpackning av budskap i drömmen, som varje natt i olika bilder och för oss oftast helt omedvetna skeenden sammanpackar våra intryck och sorterar dem i minnet i vårt inre. Denna drömmens funktion och egenskap kallas inom psykoanalysen *förtätning*, ett ord som alltså vill beteckna ett slags symbolisk sammanpackning av betydelsefull information i en bild, sammansatt av flera bilder som kan sägas lägga sig tätt över varandra så att ett gemensamt betydelsefullt mönster framträ-

der. Samma förtätning gäller också de mönster som vi återfin-
ner i poesi där betydelsebärande teman av diktaren samlas i en
och samma mångtydiga bild. Låt mig bara ta ett enda exem-
pel, och jag väljer då Gunnar Ekelöf:

På himlens blåa duk
är molnen färger
för vindens lätta pensel:
På jorden blir de skuggor
av vilka skymning timrar
det Hadesrike
där nattvioln står.

G Ekelöf: En natt i Otocac, 1961.

I de sju raderna har Ekelöf samlat en livsåskådning som
vi inte skulle kunna förklara i ord men som vi förnimmer ge-
nom för-tätningen i det bildspråk som han använder. Så kan
förtätningen illustreras – den förtätning som tysken kallar
Verdichtung. I det tyska ordet framkommer ordets dubbla be-
tydelse: det betyder *förtätning* men också *förvandling till dikt*.

Därför använder vi dikten för att uttrycka det eljest out-
sägliga: det sammansatta, mångtydiga gör det dunkelt för-
numna som blir tydligt just genom sin sammansatthet. Det är
också uttryck för ett slags drömtänkande, där bilder och bety-
delseglidningar i en ofta dubbelexponerad ström av bilder sö-
ker samla och känslomässigt bearbeta en konflikt eller ett åter-
kommande livstema.

Sådan är också mytens funktion i sin sammansatta och
symboliska eller allegoriska framställning av allmänmänskliga
sanningar som tydligt utsagda skulle förlora sin kraft och bli
triviala.

Den personliga myten

Var och en av oss är liknande skapare av myter och alltså ett
slags diktare när vi söker meningen med våra egna liv. Detta
sker i vår inre förvandling av våra minnen, särskilt dem från
barndomen. Att avlocka barndomsminnena deras djupare me-
ning kan vara ett sätt att upptäcka våra egna personliga myter.
Det är detta slags uttolkning av myter, skapade av den enskil-
da människan i barndomsupplevelsernas omformning i min-
net, som vi psykoanalytiker dagligen sysslar med i vår spaning
efter mening i allt det som kommer upp i analysandens tal.
Våra tolkningar kan någon gång blottlägga, emellanåt för-
dunkla men ofta nog bereda marken för analysandens upp-
täckt av denna mening. Den kan dyka upp i upplevelser, min-
nen och drömmar som han eller hon för med sig till analys-

rummet och vars betydelse tidigare var okänd.

Jag kan finna liknande processer hos diktare som i mer eller mindre programmatisk form söker framställa aspekter av sitt eget liv i sina texter. Det enklaste är att studera de barndomsminnen eller barndomsskildringar som de tecknat ned i olika former.

Som psykoanalytiker och litteraturälskare har jag sedan några år intresserat mig för ett sådant studium av barndomsminnen som ett slags förtätade dikter eller personliga myter. Dessa myter kan liksom de folkloristiska eller religiösa myterna i en kultur för en enskild individ prägla ett mönster för den vuxna individens utformning av sitt liv. I beskrivningen av varje vuxen människas livssituation kan man alltid urskilja barndomsekon.

Med utgångspunkt i barndomsskildringar i litteraturen har jag sökt visa att skildrade barndomsminnen antyder teman som dyker upp som ekon också i minnen av upplevelser som inte har barndomen som motiv. Här kan ändå barndomsmotivet återkomma som en symbolisk upprepning, som en dialekt i språket – betoningar och vändningar som har sina rötter i barndomens motiv. Synsättet ger undersökaren eller lyssnaren ett perspektiv där sökandet efter barndomens ekon hos analysanden liknar lyssnandet efter liknande ekon i nedtecknade berättelser om människors liv.

Om jag frågar läsaren efter ett konkret barndomsminne kommer de allra flesta att kunna berätta någon episod som man minns från tidiga år. Som regel kommer minnet att handla om något från mellan tre och åtta års ålder. Om man får höra det här minnet i lugn och ro, kommer en hel del detaljer att dyka upp i. Till exempel så här:

Jag minns hur jag som liten pojke en sommardag satt på hemlighuset när jag fick syn på en stor spindel som spann sitt nät ovanför mitt huvud. Jag blev fruktansvärt rädd att spindeln skulle bita mig och skrek på mamma av alla krafter. Pappa, som höll på att hugga ved, kom då rusande och öppnade dörren. Jag såg honom stå där med håret på ända och yxan i handen. Sen minns jag inget mer.

Detta är ett typiskt barndomsminne. Det skulle kunna ha skildrats som en sorglustig historia i någon konversation, det kan ha berättats under en behandlingstimme eller det kan ha stått i en barndomsskildring, kanske lite mer utbroderat eller annorlunda formulerat.

Det här citerade barndomsminnet har säkert etsat sig

fast med sina detaljer då det så tydligt handlar om en konflikt kring den lille gossens sexualitet och hans kastrationsångest. Han får syn på spindeln under det kanske njutningsfyllda besöket på hemlighuset, dunkelt uppfyllt av omedvetna lustfyllda men också konfliktbemängda fantasier. Spindeln, som han får syn på, representerar något överväldigande som får honom att ropa på mamma i en stund av regressiv längtan till passivitet i hennes famn. I stället dyker pappa upp och han har ett mord- eller kastrationsredskap i handen. Där upphör minneskildringen, ungefär som en dröm upplöses av uppvaknandet. Men minnet etsar sig fast.

Detaljerna i ett barndomsminne kan vara rikliga och i vissa fall kanske på ett till synes ovidkommande sätt medtagna i skildringen. Minnet kan handla om skräck eller om lycka, om en viktig händelse eller en till synes vardaglig. Ni kan alla tänka efter på era barndomsminnen och ta reda på vad som dyker upp.

Mitt arbete som psykoanalytiker har kanhända gett mig en vana att urskilja mönster i ett barndomsminne som kan återfinnas i en annan form i den vuxna människans liv. Ibland kan man till och med se ett gång på gång återkommande tema som upprepar sig i olika versioner, livet igenom.

I min bok *Barndomens återkomst* (1993) har jag sökt visa hur minnet fungerar och hur barndomsminnen och andra minnen lagras. Jag presenterar en modell av minnet som en gigantisk samling bilder som sorteras av minnesfunktionen så att minnena på olika sätt blir åtkomliga. I modellen, som jag hämtat från den amerikanske forskaren Palombo, liknas organisationen av detta väldiga minnesförråd ett ständigt växande träd med hierarkiskt ordnade grenföljder för olika sorters minnesbilder, som alltså kan återuppväckas längs grenföljderna. Någon frågar nu: Hur kan det vara möjligt att alla minnen samlas, vi glömmar ju hela tiden?!

Nej, min utgångspunkt är att det vi kallar glömska endast är ett undanskaffande av minnesbilder så att de lagras i en latent form. Möjligheten till återuppväckande finns alltid kvar, även om den oftast inte tas i bruk. Allt upplevt registreras och samlas någonstans. Minneskapaciteten är oerhörd. Allt vi upplever sorteras i minnet genom en jämförande process, där exempelvis en människa som vi möter i minnet jämförs med tidigare möten, kanske därigenom att bilden av ansiktet läggs över tidigare minnen av ansikten, ungefär som en övertoning i en film eller dubbelexponerade fotografier. Likadant kan händelser överlagras varandra och sorteras. På det sättet tar vi oupphörligt in och sorterar en oerhörd mängd ansikten och händelser. Sorteringen av dessa bilder är vad som sker när

vi drömmer om natten. De allra flesta av dessa ständigt pågående drömmar förblir omedvetna. Det hela sker automatiskt och vi märker inget av dessa minneslagrande drömmar. En del drömmar minns vi dock eller kanske vi vaknar av dem. Drömmarna som väcker oss är ibland obegripliga och sällsamma, ibland innehåller de märkliga detaljer, ibland är de diffusa. Snart glömmar vi dem igen. De drömmar som vi minns är drömmar som innehåller olika konflikter och svårigheter i vårt liv och anger på detta sätt att minneslagringen, som annars fungerar så smidigt, inte riktigt kunnat äga rum. Drömmarna ger oss på det sättet ledtrådar till vårt livs svårigheter och konfliktområden, och de ger ibland form åt våra personliga myter.

Därför kan man ibland slås av att ett barndomsminne som dyker upp i minnet kan ha ett utseende som i mycket liknar en dröm. Barndomsminnet om hemlighuset som jag nyss berättade för er kunde lika gärna ha varit en dröm och inget verkligt minne. Enskildheterna i minnet kan man ta fram och undra över, vrida och vända på och relatera till personligheten hos den som kommit ihåg minnet, ungefär som man kan göra med en dröm.

Erinringen av minnet ligger inte stilla som ett dokument i ett arkiv. Det förvandlas successivt genom de nya erfarenheter som vi gör under livet och som hela tiden förändrar våra perspektiv. Den berättelse 20-åringen skulle ge av minnet liknar inte alls den skildring som 40- eller 60-åringen skulle ge av samma minne. Om minnet reaktiveras, kommer det att projiceras mot den erfarenhet som 40- eller 60-åringen har och ges då en form som ”stämmer” för det perspektiv som den vuxne nu kan ha på sig själv som den skrämde femåringen.

Återuppväckandet av ett barndomsminne är aldrig någon slumpmässig sak. Något i nuet tänder minnet via en association, det som vi inom psykoanalysen kallar en *fri association*, en överraskande, obunden tanke som väcks av ett eller annat stimulus, ett ord, en röst eller en sinnesförnimmelse. Världslitteraturens mest kända fria association är förstas Marcel Prousts madeleinekaka, doppad i lindblomste som frammanar hela Berättarens barndom ”ur min kopp med te.”

Ibland kan man därför fundera över vilket slags verklighet som finns bakom det uppdykande minnet. Hur är det med sommarminnet på dasset? Jodå, hemlighuset står kvar på samma ställe som i minnet. Och vedboden ligger bredvid. Man kan fråga föräldrarna – minns pappa den här gången? Nej, han minns ingenting av händelsen, men han minns att du var paniskt rädd för spindlar. Jo, du tycker fortfarande illa om spindlar i likhet med många andra människor. Det har nästan blivit ett symptom. Ibland har det varit ett symptom som tett sig

obegripligt så länge minnet förblivit bortträngt och dolt från medvetandet.

Det visar sig kanske snart att du inför olika svårigheter i ditt liv alltid undvikit att be om hjälp. Du har alltid föredragit att klara dig själv. Inte ens när du verkligen hade behövt ett gott råd har du frågat. Det har också visat sig i ditt liv att du sökt dig fram längs vägar där du sluppit ha någon överordnad. Du har alltid haft svårt med chefer och sett till att du har blivit din egen. Är det måhända den yxförsedde fadern som spökar här? Den psykiska verkligheten bakom minnet eller den som minnet kommit att symbolisera visar sig betydligt mer omfattande än vad den manifesta minnesbilden anger. Men i symboliken finns problematiken och den *psykiska* verkligheten innesluten och förtätad. Häri kommer den psykoanalytiska tolkningen att kunna medvetandegöra och locka fram meningssammanhanget ur den manifesta minnesbilden, som alltså lika gärna hade kunnat vara en dröm, och kanske är det först ur detta sammanhang som den konkreta minnesbilden dyker upp.

Den fria associationen som vägvisare

Min grundtes i detta blir alltså att våra minnesbilder, när de dyker upp, innehåller precis samma grundelement som drömmen. Vårt psyke använder samma grundfunktioner av förtätning, förskjutning och olika former av symbolisering i detta minnesmaterial som dem drömmen utnyttjar och som vi i mer allmängiltig form återfinner i dikt eller religiösa myter.

Eftersom en association tänder minnet och en dagsrest fungerar som ett associativt incitament till drömmen, så är det naturligt och följdriktigt att psykoanalytikern, för att avlocka ett minne eller en dröm dess bakomliggande sanning, använder sig av fria associationer. Dessa är ju analytikerns och analysandens viktigaste instrument för att komma de omedvetna tankar och sammanhang på spåren som leder till den bakomliggande sanning som är konflikten, ångestorsaken eller det olösta problem av infantil art som finns dolt till exempel i ett symtom i en karaktärsegenhet eller i ett livsmönster hos en människa.

I en psykoanalytisk läsart av en barndomsskildring kommer den litterära texten att väcka associationer hos oss läsare, associationer som vi går tillbaka till texten med för att se om vi kan finna ett gensvar där. Psykanalytikern som läsare kommer förstås i sitt associerande att vara präglad av den individ han eller hon är med sin speciella erfarenhet och sitt sätt att tänka på samma sätt som varje annan läsare kommer att vara präglad av sin unika bakgrund.

I en given kultur finns därtill samtidigt ett gemensamt latent språk och en erfarenhet dold, allmänmännsliga problem kring, liv, död, kärlek, rivalitet och hat, maktlöshet och illusioner om makt, gudsföreställningar med hopp om frälsning eller skräck för straff och fördömelse, allt sådant som tar sig manifesta uttryck i den egna kulturens mytologi. Denna gemensamma kulturella bakgrund utgör därvid den pannå på vilken konstnären kan teckna sina bilder, som därför väcker likartade associationer och likartat igenkännande hos en mängd läsare och betraktare av ett konstverk. Därtill kommer så den estetiska formen som förmår väcka och hålla inom sig dessa konflikter och problem, att väcka de associationer som i sin tur ger konstupplevelsen till en individuellt särpräglad upplevelse för betraktaren.

Psykoanalysen har format systematiska teorier kring de allmänmännsliga problemen och avtäckt utvecklingsgång och meningssammanhang i sitt studium av det omedvetna. Detta har för psykoanalytikerna sitt ursprungliga och viktigaste tillämpningsområde i den speciella form av dialog som är den kliniska psykoanalysens signum. Men redan från psykoanalysens begynnelse har det varit naturligt för psykoanalytiker att tillämpa sitt kunnande och sin erfarenhet på konstverk, litterära texter och andra kulturfenomen, något som inte minst Freuds egen produktion bär vittnesmål om.

Till de tidiga barndomsupplevelserna som formar materialet till våra personliga myter hör också allt det som förmedlas till oss som barn genom berättelser och sagor som de vuxna läser eller skildrar för oss. Kulturen runtomkring oss, normer och konventioner, trosföreställningar och fakta kring livets grundläggande hemligheter förmedlas till var och en. Detta sker inte bara genom de förebilder som våra föräldrars leverne utgör utan hemligheterna förmedlas också till oss genom *sagan* som kan ses som en kombination av en mytologisk berättelse och en skildring av en verklighet som barnen kan identifiera sig med.

Bland de tillämpningar som psykoanalysen gjort i studiet av kulturen har man ägnat sagan ett särskilt intresse. Freud har skrivit en liten uppsats om sagor, men den mest omfattande studien har gjorts av Bruno Bettelheim.

Sagens psykologiska betydelse

I alla barns uppväxt förekommer det att de får höra sagor berättas. Vanligast är kanske att föräldrar eller andra vuxna läser sagor, inte sällan som en ritual vid sänggående eller i andra sammanhang av regelbundenhet. En del barn kanske inte alls har den här vanan. I vilken som helst familj berättas dock i

olika sammanhang historier ur det verkliga livet, händelser som har inträffat eller kanske någon rolig historia som upprepas eller sedelärande berättelser i uppfostringssyfte.

Barnen har öronen på skaft för dessa historier. De är ofta särskilt intresserade av hur livet gestaltade sig i deras egen förtid, innan de själva ännu var födda.

Det talas sällan om vilken betydelse sådana berättelser har i utformningen av barnens uppfattning av världen, särskilt gäller kanske det sådana sagor och berättelser som barnen får höra i tidig förskoleålder. Ändå minns vi dessa sagor så väl, men ofta på ett sätt som är dunkelt för oss. Bildkonstnären Carin Hartmann har berättat i boken *Sagor jag glömt att jag mindes så väl* hur hon i en period upptäckte gestalter i sina bilder som härrörde från barndomens bilderböckers motiv, böcker som hon helt glömt bort att hon läst.

Sådana intryck gjorde i min generation kanske Elsa Beskows sagor om *Tomtebobarnen*, *Pelles nya kläder* eller den sedelärande berättelsen om *Hattstugan*. Dessa relativt moderna sagor skiljer sig inte så mycket från klassiska folksagor där de har hämtat sina förebilder. Gemensamma teman är att det finns en dunkelt skrämmande kraft i bakgrunden, att övergivande hotar, att den svage ofta klarar sig genom list och rådighet och får sin belöning. Ibland är det så att den stora, hotande katastrofen till slut kan vändas till något gott. Få sagor har ett rent tragiskt slut, men dessa sagor etsar sig inte sällan särskilt fast. Ingen som hört sagan om den lilla flickan med svavelstickorna i sin barndom glömmet den och för moderna barn gör *Bröderna Leijonhjärta* av Astrid Lindgren ett outplånligt intryck: Detta är sagor som starkt och påtagligt introducerar döden i barnens liv.

Vi kan alltså ana att sagornas betydelse har att göra med att till de små barnen introducera de stora och svåra livsfrågorna på ett sådant sätt att den kunskap de får kan passera de rationella spärrarna och nå in i barnens innersta och därmed blir en i det inre integrerad och med personligheten införlivad kunskap – en kunskap som man inte vet om att man har eller omvänt: en kunskap om vilken man inte vet annat än att den alltid funnits där. Den kanske inte ens skulle kallas kunskap utan mer integrerat upplevas som en del av det egna jaget och dess egenskaper.

Bettelheims studier av sagans djuppsykologi bekräftar tanken att sagor och legender, muntligen berättade för barn i tidig ålder, har den allra största betydelse för barnets omedvetna förståelse av livet och för uppbyggnad av barnets känslighet för människor och djupa insikter om de stora livsfrågor som är alla sagors tema. Bettelheim skriver:

Psykoanalysen anses ha till uppgift att göra livet lätt att leva – men det är inte vad dess upphovsman avsåg. Psykoanalysen kom till för att göra det möjligt för oss människor att acceptera livets problematiska natur utan att duka under eller hänge oss åt eskapism. Freuds ordination till människan är att hon måste kämpa modigt mot till synes överväldigande odds för att få ut någon mening av sin tillvaro.

Precis så lyder det budskap som folksagorna i många former förmedlar till barnen: man kan inte slippa undan hårda strider i livet – de ingår i vår mänskliga tillvaro – men om man inte väjer utan tappert möter oväntade och ofta orättvisa prövningar, kommer man att övervinna alla hinder och till slut stå som segrare.

[...] Vad barnet behöver mest av allt är en symbolisk framställning av hur man bäst griper sig an med dessa frågor för att i trygghet kunna växa upp till mogen ålder.

Bettelheim, s 14

Bettelheim betonar berättandet framför läsandet av sagor, eftersom berättaren omedvetet anpassar berättelsen till sina åhörare och till situationen. Den muntliga framställningen får därvid en annan dimension av korrespondens med det omedvetna än den höglästa framställningen.

Barnen söker upp och tillvaratar allt som står till buds för sin utveckling och lägger ned så stort förtroende och tillit till de vuxna att de infogar i sina fantasier allt som de vuxna berättar. Därvid igångsätts en process där barnet med hjälp av den vuxnes sagoberättande får djupa insikter i människolivets villkor och komplikationer, dock att alla dessa budskap kommer att med sagans språk vara anpassade till barnets föreställningsvärld. Bettelheim skriver om detta följande:

Eftersom sagorna talar symbolspråk kan barnet blunda för sådant som de ännu inte är i stånd att fatta och fästa sig bara vid sagans ytterhölje, men de kan också lager för lager skala fram den innebörd som döljer sig under symbolerna i takt med sin förmåga att dra nytta av dem. På så vis är sagorna det idealiska medlet för en inblick i sexuallivet, eftersom de anpassar sig efter barnens ålder och förståndsutveckling.

Bettelheim, s 326

Detta innebär en viktig egenskap i mytens eller den allegoriska berättelsens funktion, nämligen att den dels lämnar utrymme för barnets fantasi och personlighet att ta till sig eller att lämna därhän; de delar som just i ögonblicket står i samklang med barnets plats i tillvaron tas in, medan svårfattliga och svåracceptabla sammanhang så småningom ändå kan ta sig fram och bilda en väsentlig kunskap. Det handlar den oundvikliga döden vid livets slut eller föräldrars sexuella förhållanden som villkor för den egna existensen.

Sexualupplysning i vedertagen, ”teknisk” mening har inte alls denna förmåga att skapa insikt. Den ger på sin höjd en kunskap som ytligt liknar en bruksanvisning om hur man trycker fram stiftet i en penna som lämnar brukaren av pennen i komplett okunnighet om skrivkonsten. Sagan lämnar bruksanvisningen därhän och förmedlar endast den väsentliga del som i denna liknelse handlar om just skrivkonsten.

Så långt en del av det material som formar individens ”personliga myter” och som legerar sig med den berättelse som minnenas mångfald skapar. Därmed kan vi förstå att en mängd psykologiskt material samlas hos varje människa, en mångfald så stor att den inte kan omfattas av någon erinring utan måste undergå en process av sammanfattning eller förtätning för att bli gripbar.

Jag tänker mig därvid att varje människa av sina barndomserfarenheter i form av upplevelser lika mycket som ur sagor och berättelser formar sin egen ytterst personliga berättelse som mycket tidigt bildar ett slags ledmotiv eller outtalat valspråk som omedvetet formar en människas ”öde”, hennes uppfattning om sig själv, hennes förhoppningar, farhågor och syn på sin plats i världen. Denna formulering är som ett grundtema för en människa och kommer att styra hennes liv. Den är mera sällan formulerad i ord utan kan snarare upplevas som ett öde. Så skulle jag vilja beskriva det fenomen som skulle kunna kallas ”den personliga myten”.

Det hågkomna barndomsminnet med sina detaljer kan ses som en symbolisk version av denna myt, och den ger sig senare under livet tillkänna i form av de upplevelser, möten, handlingar och beslut som en människa genomgår. Inte sällan kan sådant som förälskelser, yrkesval, uppbrott, utbildningsvägar, fritidspassioner och intressen härledas till aspekter på den oformulerade myten och dess mönster.

Omvänt, allteftersom utvecklingen fortskrider och nya händelser inträffar i livet, kommer nya barndomshändelser, sagor och minnen dyka upp som i någon mån omformulerar den ursprungliga myten – eller snarare, gör dess tolkning och dess formulering klarare. Ja, kanske är det så att vi under vårt

livslopp är sysselsatta med att ständigt omformulera och förvandla den ursprungliga myten, men att den ändå hela tiden kan igenkännas som just den egna personliga versionen av den personliga formeln, blott att den nu blivit tydligare och konturskarpare.

”Uppdraget”

Någon gång kan denna personliga myt omformas till föreskriften av ett *uppdrag*, ett uppdrag som man ägnar livet åt att fullgöra. Detta livsuppdrag kan hänföras till hemliga och omedvetna föresatser som vi redan tidigt i barndomen kan ha förelagt oss och som då var omöjliga att närma sig och ens tänka, men som senare i livet kan omformas till uppgifter som blir mer möjliga i olika sammanhang.

”Uppdraget” kan exempelvis ha sprungit ur det lilla barnets starka upplevelse av sin moders lidande i en familj där modern plågats av något handikapp eller sjukdom och där barnet i sin maktlöshet haft starka fantasier om att kunna rädda eller hjälpa henne. En sådan situation kommer då att bli en källa till fantasier som tar hjälp i valda delar i sagor och berättelser som handlar om att rädda de olyckliga, svaga och sjuka och därur formas så ett uppdrag som kan utmyнна i ett yrkesval: kanske ett vårdyrke, kanske försvarsadvokat eller en eller annan form av missionerande uppgift.

När vi går till mytologi och klassiska sagor kommer vi här finna en mångfald legender och berättelser, sånger och historier som berättar just om sådana ”uppdrag” som i Herkules storverk eller i sångerna om Odysseus äventyr. I dessa myter finns också en hel del varningar om vad som händer den övermodige som tar på sig alltför stora uppdrag, om de mänskliga svagheter som kan försvåra eller omöjliggöra uppdraget. Hit hör Orfeusmyten där Orfeus vänder sig om och förlorar sin älskade som han skulle hämta ur Dödsriket eller myten om Sisyfos som fick göra om sitt arbete gång på gång och som fick se det ödelagt åter och återigen. Dessa myter kan ses som uppmaningar till människan att ge sin egen myt eller historia en sådan avklarnad form att vi i omöjliga uppgifter också kan infoga en ”mänsklig begränsning” och alltså försona oss med att vi måste ge upp anspråken på att kunna utföra det omöjliga. En sådan omformning av den personliga myten eller ”uppdraget” hör till den mänskliga mognaden.

Dialektiken mellan de kulturella myterna och den personliga myten

Jag har i det föregående sökt visa hur språket och upplevelserna formas i en dialog mellan den växande individen och den

mänskliga omgivningen. Alla betydelsefulla händelser lagras som minnen som tolkas och transformeras när olika skeenden mytologiseras i samspelet mellan föräldrar och barn, mellan individen och den mänskliga omgivningen, småningom också med lärare, kamrater och partner. Mytologiseringen och intresset för den mytiska berättelsen framkommer till exempel i barns intensiva intresse av att få veta hur det var "förr i världen" och däribland historien om hur föräldrarna träffades en gång. Detta möte är ju intressant för varje människa, eftersom det är villkoret för födelse och existens. Det händer att jag söker fånga något av innehållet i denna tillkomstens mytologi genom att be människor berätta om upprinnelsen till det samlag vid vilket de blev till. Frågan väcker förstås ett visst uppseende, de flesta svarar avvärande "det har jag ingen aning om", men om jag är ihärdig och förklarar att jag menar allvar med frågan kan de börja berätta. Det blir i regel en blandning av fakta och fria fantasier. Inte sällan får dessa berättelser sagans form, och mycket av de infall som vävs in i en sådan historia bär prägel av den atmosfär som rådde i föräldrahemmet och uppväxtfamiljen. "Föräldrasamlaget" som individens mytiska kärna traderas ju inte bara genom föräldrarnas återgivna historia om sitt romantiska eller oromantiska sammanträffande utan det förmedlas också indirekt i familjens kök och fönster i den vardagliga samvaron under hela uppväxten. Det förmedlas också under sagoberättandet och fortsätter under varje barns nyfikenhet och läsning och studier av allt som hör till familj, kärlek och samvaron mellan könen. Allt detta införlivas genom uttalat och outtalat samspråk och samliv under uppväxten och kan inrymmas i sådana allmänna myter som Oidipusmyten, ungefär som Lacan beskriver i sin studie av Råttmannen i "Neurotikerns personliga myt". Lacan säger här:

Om vi förlitar oss på definitionen av myten som en viss objektiverad gestaltning av ett epos eller en hjältedikt, som på ett imaginärt sätt uttrycker de grundläggande relationer som under en bestämd epok utmärker ett visst sätt att vara människa, om vi förstår den som en social yttring, latent eller uppenbar, icke realiserad eller förverkligad, fylld med eller tömd på mening, av detta sätt att vara människa, då är det säkert att vi kan finna dess funktion i neurotikerns faktiska upplevelse. Erfarenheten förser oss i själva verket med alla möjliga slags yttringar som stämmer med detta mönster och om vilka man kan säga att det i egentlig mening handlar om myter... .

Mytologiseringsprocessen har som sin kärna i den psykoanalytiska teorin Oidipusmyten med sitt innehåll av rivalitet och passioner, fadermord och ödesdiger aningslöshet. Det är mot den allmängiltiga och kulturella fonden av denna myt som den personliga mytens variant utspelar sig. Det finns därför också ett slags dialektik mellan föräldrarnas mytologisering av sin egen barndomsmyt och individens egna upplevelser och omtolkningar, avståndstaganden, avvärjanden respektive accepteranden som utformar den mycket specifika berättelse som blir styrande i den uppväxande människans liv.

Den berättelse som varje människa är samlar sålunda i sig skildringar som innehåller förädrabilder och barndomsminnen, sagor, myter och magiska motiv, erfarenheter av den egna kroppen och dess lust och smärta liksom av relationer till andra via kropp, tröstande beröringar, röster och ord. Allt detta finns samlat inom oss i ett inre arkiv liksom i ett privat bibliotek.

Denna berättelses rikedom tar vi i anspråk i mötet med andra människor, och i de olika mötena utspelar sig de personliga dramer som innebär att de inre gestalterna inom varje människa aktiveras i minst lika hög grad som den yttre människans uppträdande i vårt synfält.

Arenan för de dramer som utspelar sig är först vardagsrumsgolvet eller rummet där föräldrar och barn leker sina första lekar. Barnen lär sig här att införliva sina föräldrar, både föräldrarna av kött och blod men samtidigt också fantasins föräldrafigurer, som dels är mäktiga och välvilliga som snälla kungar eller goda fler men som också är skräckinjagande som elaka häxor som äter barn eller väldiga jättar som i ett nafs kan trampa ihjäl den som är liten.

I sagor och i serier liksom via filmens gestaltningar dyker dessa figurer upp i otaliga versioner av kampen mellan ont och gott. I föräldrarnas trygga hägn slutar dessa dramer oftast lyckligt och barnen lär sig i sin utveckling att bearbeta och härbärgera de skrämmande gestalterna genom leken på barnkammargolvet, kring köksbordet och genom allt vad de ser, hör och upplever i familjen.

Det är i vardagsrum, barnkammare och kök som de stora frågorna ventileras, där sådant som ondska, godhet och kärlek och hat kommer att utspela sig och därvid införlivas och ta plats i barnens inre för att successivt länka sig till tidigare bilder. Hur förmedlar då föräldrarna sin kärlek till varandra så att den kan strömma över till barnen? Hur förmedlar de sin sexualitet, sin förmåga till tillfredsställelse respektive brist på tillfredsställelse – alltså sin frustration och besvikelse på varandra? Hur lär sig därmed barnen om konfliktlösning eller

kapitulation inför olösta konflikter? Hur hanteras våld inom familjen – våldet som alltid är ett slags vanmaktens medel, det som kommer när samtalet och förhandlingen har brutit samman, när de primitiva krafterna tar överhanden?

Alla dessa frågor kan få sitt svar ur en undersökning av vardagens enkla leverne. Här utspelar sig det vi kan kalla föräldrasamlaget eller dess frustration och ofullbordade svek och alla turer och indirekta anspelningar på vad som har utspelat sig mellan familjens vuxna i det slutna sovrummet, rummet dit barnen inte har tillträde och om vars tilldragelser de har så mycket nyfikenhet och fantasier. Ibland är tillträdet helt fritt eller till och med påtvingat, övergrepp kan förekomma. Flyktvägarna är kanske då så slutna, att fantasins förvanskningar blir den enda räddningen från en tillintetgörande verklighet.

På uppväxtens olika scener upprepas dramerna åter och åter igen, och alltid kommer de mytiska figurerna att i olika utsträckning att finnas där som de fasta rollerna i *commedia dell'arte*s gestaltning av grundteman som ur den tidiga personliga myten upprepas i ständigt nya former.

I psykoanalysrummet skapas en variant av gestaltningen i en ytterligt säregen situation som inte liknar någon annan. Psykoanalytikern sitter utanför analysandens synfält och är därigenom närvarande i rummet utan den begränsning som analytikerns synliga gestalt och ansikte utgör. Närvaron är i stället i rummet en förändligad, nästan mytologiserad närvaro vilken som sådan tar plats i analysandens tillvaro. Analytikerns initiala tystnad förstärker denna närvaro. Analysanden vilar på en divan, mer eller mindre avslappnad. Därvid sätts liksom i drömmen den motoriska apparaten ur spel och detta ger möjlighet för den inre världen av fantasier och infall att strömma ut i rummet genom det tal som analysanden uttrycker.

I analytikerns hägn kommer berättelsen att få en speciell form, där dess innehåll kan hämta sin inspiration ur vad som för ögonblicket kan vara aktuellt. Talet kan därvid kretsa kring en främmande person som analysanden mötte i trappan på väg till analytikern och fantasier kring den personen. Det kan kanske röra en händelse som tidigare på dagen utspelade sig på arbetsplatsen och som dröjer sig kvar i minnet och som dyker upp där på soffan. En dröm från den gångna natten kan också bli föremål för intresset. Ibland kan det hända att en detalj i mottagningsrummet kommer att fånga uppmärksamheten, en tavlas motiv, lite smuts på mattan eller ett intresseväckande brev på analytikerns arbetsbord. Allt detta tal, denna berättelse, dessa ord tar sig ut i analysituationen och fångas in av analytikerns närvaro och blandar sig med analytikerns tan-

kar, fantasier och fria associationer i analysandens närvaro. I dessa blandade närvaror av två människor lägger sig så småningom mönster över varandra och bildar igenkännbara drag. Dessa mönster kommer efter hand att urskiljas av de båda personerna i rummet, båda jämför dem med sina kulturella gobelänger, som finns i deras inre. Analytikern har sin mytologi inbäddad i sin förståelsevärld och analysanden blottlägger sin personliga myt. Den analytiska tolkningen är den gemensamma fantasi som den ena av dem kan formulera i rummet och som därvid upplevs av analysanden som "Detta har jag alltid vetat", det som har benämnts "Den otänkta vetskapen". Vad som händer är att den personliga myten får en gestalt och en mening och därvid kan bli individens egendom. Uttryckt i mytiska termer är det bilden av hur Prometheus gång på gång erövrar elden.

Så kan jag beskriva den psykoanalytiska situationens variant av forandet av mening ur den personliga myten. Den situationen är på sitt sätt speciell och unik: en verkstad som är tillrättalagd för just detta syfte. Men samma process äger naturligtvis rum i olika former på en mängd platser i livet utan att det blir så tydligt och utan att syftet är just detta enda.

Författarna kämpar i sina självbiografier med att fånga den säregna form som deras egen tillkomstshistoria har för att kunna ge den en mening eller den brist på mening som är möjlig att formulera i ett diktverk. Också läsningen av god litteratur kan skapa en liknande process. Genom att läsa kan vi – som Marcel Proust uttrycker det – läsa i oss själva. Sådan läsning och reflektion är ett sätt att skapa en mening åt det egna livets speciella mytologiska saga.

Ett kärleksförhållande som vi med imperativ nödvändighet och med hänsynslöshet mot omgivningen störtar in i kan ibland tjäna samma uppgift. I den älskandes ögon igenkänner vi en flick av den gobeläng som innehåller de mönster vi vill förtydliga. I kärleksmötena spanar vi kanske ömsesidigt efter de nya mönstren som kan ge de svar vi söker. Någon gång finner vi dem och då uppstår kanske något av ett lyckligt igenkännande, en hemkomst. Ibland bedrar vi oss, kärleken uteblir när förälskelsestormen bedarrar, och då får vi börja på nytt eller söka andra vägar.

Studier och intensiv forskning över de mest varierande ämnen är oftast samtidigt ett intensivt sökande efter svaren på också de egna livsfrågorna lika mycket som det är en problemlösning inom en vetenskap. Alla forskare är därvid Oidipus som står inför sfinxen för att söka svaret. Svaret leder ibland, som i myten, till att obehagliga men nödvändiga sanningar uppdagas.

I själva verket är vägarna att tydliggöra den personliga myten otaliga, och när vi närmare begrundar våra egna liv ska vi snart finna att en del av vårt strävande, vår forskning, våra studier, vår kamp för tillvaron, vårt val av partner, våra konflikter och tillfredsställelser, vårt sexualliv, ja, kanske till och med vår kokkonst och vår kroppskultur, ingår i olika sätt att gestalta omsätta och tydliggöra var och en vår historia, vår berättelse, vår personliga myt.

